

**Raftul
Denisei**

Colecție coordonată de
DENISA COMĂNESCU

MARIA STEPANOVA

În amintirea
memoriei

Traducere din rusă și note de
LUANA SCHIDU

HUMANITAS
fiction

Ce rost are o carte fără poze și fără dialoguri? s-a întrebat Alice în sinea ei.

Lewis Carroll

Bunica a spus:

— *Pesemne acum are altă vârstă. Bea cu viii, îmbată-te, dar cu morții să nu bei.*

N-am înțeles.

— *Cum se poate cu morții? Nu înțeleg.*

— *Și încă ce se mai poate, a zis bunica. În general, de băut se bea cu morții. Tu să nu bei. Bei un păhăruț – trec o sută de ani. Îl bei și pe-al doilea – mai trec o sută. Îl bei și pe-al treilea – încă una. Ieși pe stradă și uite, deja s-au dus trei sute de ani. Nu te mai recunoaște nimeni, sunt alte timpuri.*

Mă sperie, mi-am zis; sunt doar un copil.

Viktor Sosnora

Ce grozăvie! au spus doamnele. Ce-ați găsit uimitor aici?

A.S. Pușkin

PARTEA ÎNTÂI

Un jurnal străin

A murit mătușa mea, sora tatei, avea puțin peste optzeci de ani. Nu eram apropiate, și acest fapt ascundea un șir lung de diferende și resentimente familiale; mama și tatăl meu aveau cu ea ceea ce se numește relații complicate, nu ne vedeam des și nu se crease între noi nici un fel de intimitate. Ne sunam din când în când, ne vedeam încă și mai rar, și cu anii, închi-zându-și telefonul („Nu vreau să aud pe nimeni!“), ea s-a pierdut tot mai mult în rama construită de propriile mâini: în îngrămădeala de lucruri și lucrșoare din care era compus micul ei apartament.

Mătușa Galea trăia un vis de frumusețe: rearanjare hotărâtă și definitivă a obiectelor, zugrăvire a pereților, atârnare a perdelelor. Cândva, cu ani în urmă, s-a apucat de curățenie generală, și aceasta a pus treptat stăpânire pe casă. Avea loc un proces permanent de scuturare și sortare a obiectelor strict necesare; conținutul apartamentului trebuia ordonat și sistematizat, fiecare ceșcuță necesita chibzuire, cărțile și hărțile încetau să mai fie ceea ce erau și deveneau pur și simple uzurpatoare ale spațiului, teancuri și vrafuri care blocau apartamentul ca o baricadă. Erau două camere; pe măsură ce obiectele cucereau locul, Galka se muta dintr-una în cealaltă, luându-și cu ea strictul necesar. Dar și acolo începea procesul de triere și reevaluare; casa trăia revărsându-și viscerale în afară și nemaifiind în stare să și le tragă înapoi. Nu mai exista important și neimportant;

într-un fel sau altul totul era esențial – mai ales ziarele îngălbenite adunate cu zecile de ani, turnurile înalte de tăieturi din ele care propteau pereții și patul. Pentru stăpâna casei mai era loc doar pe micul divan tasat, acolo am și șezut împreună în marea învolburată de cărți poștale și reviste TV în acea împrejurare pe care mi-o amintesc cu deosebire. Ea încerca să mă hrănească cu un fel de dovlecei, să bage în mine bomboane de ciocolată scumpe, păstrate pentru musafiri, eu refuzam în mod rușinos. Decupajul din ziar din vârful teancului celui mai apropiat apropiat era „De ce icoană are nevoie semnul dumneavoastră zodiacal“, titlul ziarului și data publicării erau scrise clar, caligrafic, deasupra, cu cerneală albastră pe hârtia moartă.

*

Am ajuns la vreo oră după ce a sunat îngrijitoarea. Scara era învăluită în penumbră și părea că zumzăie: pe trepte și pe paliere stăteau în picioare sau așezați oameni necunoscuți, care aflaseră deja despre moarte și dăduseră fuga primii – ca să-și propună serviciile ritualice, să-și ofere ajutorul cu actele, du-te-vino-du-adu. Cine-i anunțase, miliția, medicii? Unul dintre ei a intrat cu noi în cameră și a rămas acolo, fără să-și scoată scurta.

Mătușa Galea a murit seara, pe opt martie, de sărbătoarea sovietică a mimozelor și a felicitărilor cu bobociei de rață – una dintre zilele acelea scrise cu roșu în calendar în care familiei noastre îi plăcea să se adune laolaltă, se întindea masa mare din sufragerie, se turna apă minerală în pahare întunecate din sticlă rubinie, erau mereu cele patru salate – de morcovi cu nuci, de sfeclă cu usturoi, de brânză – și marea, nelipsita *Olivier*. Nu mai făceam asta de treizeci de ani, se terminase cu mult înainte ca părinții mei să plece definitiv în Germania, Galka să rămână furioasă și în ziare să înceapă să apară lucruri îngrijorătoare: horoscoape, rețete, articole despre remedii naturiste.

Nu voia deloc la spital, și pe bună dreptate. La spital îi muriseră părinții, bunicul și bunica mea, și avea și ceva experiență personală în materie de medicină de stat. Cu toate acestea, a venit și momentul să se cheme salvarea, și asta s-ar fi și întâmplat dacă n-ar fi fost sărbătoare; au hotărât să aștepte până luni – și astfel, Galea a avut posibilitatea să se întoarcă pe o parte și să moară în somn. În camera alăturată, unde stătea îngrijitoarea, erau atârinate ordonat, în tablă de șah, fotografii și desene ale tatei, multe, pe toată lungimea peretelui; cel mai aproape de ușă era o poză alb-negru făcută de el în anii '60, din seria mea preferată cu clinica veterinară. E o fotografie foarte frumoasă: lângă perete stau și așteaptă la medic un câine, un boxer, cu stăpânul său, un băiat posomorât de vreo paisprezece ani; boxerul stă sprijinit cu umărul de el.

*

Apartamentul părea acum perplex, intrat la apă, plin de lucruri devalorizate. În colțurile camerei mari stăteau tăcute niște măsuțe de televizor mohorâte. Frigiderul nou, uriaș, era plin până la refuz cu conopidă plină de ace de gheață și franzele congelate („Lui Mișenka îi place pâinea, cumpără mai multă“). Pe rafturile bibliotecii erau aceleași cărți pe care le saluți ca pe niște rude când te duci în vizită – *Să ucizi o pasăre cântătoare*, volumul negru de Salinger, cu un băiat pe copertă, cotoarele albastre ale seriei „Biblioteca poetului“, Cehov – gri, Dickens – verde. Pe polițe stăteau cunoștințe vechi: cățelul de lemn și cățelul de plastic galben, ursul sculptat, cu un steguleț prins cu ață. Toți stăteau de parcă s-ar fi așezat un pic înainte de a pleca la drum, îndoindu-se deodată de propria utilitate.

Când, câteva zile mai târziu, m-am apucat să sortez hârtiile, în teancurile de fotografii și felicitări aproape că nu se afla nimic *scris*. Erau acolo grămezi de lenjerie călduroasă și izmene, erau jachete și fuste noi și frumoase, puse bine pentru ieșiri festive, și de aceea neîmbrăcate și mirosind încă a magazin

sovietic. Era și o cămașă bărbătească brodată de dinainte de război, și niște broșulițe de os delicate, copilărești – un trandafir, alt trandafir, un cocor; aparținuseră mamei lui Galea, bunica mea, Dorea, de vreo patruzeci de ani nu le mai purtase nimeni. Între toate acestea exista o legătură directă și necondiționată, și totul avea sens numai ca întreg, în contururile unei vieți continue, iar acum, în fața ochilor mei, se prefăcea în pulbere. Am citit într-o carte despre anatomia creierului că pentru a recunoaște în chipul uman *un chip*, pentru a-l conștientiza drept chip, indispensabil este nu atât complexul de trăsături, cât ovalul. Fără oval nu faci nimic: el este cel care ne conturează istoria, cel care o adună într-un tot inteligibil. Ovalul poate fi viața însăși, cât e încă în desfășurare; sau, post-mortem, firul conducător al poveștii despre ceea ce a fost. Umil, cu un sentiment brusc de redundanță, conținutul acestei case se dezumanizase dintr-odată, încetând să mai aibă vreo semnificație ori să mai amintească fie și de cel mai mărunț lucru.

Privind toate acestea, făcând cele cuvenite, mirându-mă de cât de puțin se scrisese în această casă în care se citise atât de mult, cream cu nesigură tandrețe o melodie din puținele cuvinte pe care mi le aminteam; câteva fraze mai recente sau mai de demult, istorii despre *domnul cățel*, întrebări despre ce mai face *băiețelul* – fiul meu aproape adolescent, povești îndepărtate, din anii '30, despre un marș peste câmpuri, o țesătură lingvistică în deșirare accelerată, ce nu mai putea fi atinsă. „Eu n-aș spune niciodată *șic*, numai *splendid!*“ îmi spunea sever Galka, și încă ceva, ce nu-mi mai amintesc, *tătuca* despre tata, știri despre prietene, noutăți de-ale vecinelor, vești dintr-o viață foarte singuratică, hrănindu-se din ea însăși.

Și totuși apartamentul era un loc al scrisului, și am aflat curând asta. Printre lucrurile de care mătușa Galea nu s-a despărțit până în ultima zi, despre care întreba și pe care le atingea cu mâna, se aflau volume întregi de jurnale scrise, însemnări zilnice de cronicar pe care le făcuse ani la rând, nici-o-zi-fără-un-rând, într-un regim obligatoriu, ca trezitul și spălutul. Ză-

ceau încă în lada de lemn de la capul patului, erau multe: ajungeau pentru două valize mari, în care le-am și dus la mine acasă, pe alea Bannîi, și m-am așezat imediat să le citesc în căutarea unei povești, a unei explicații, a ovalului vieții ei. Și le-am citit; și tare ciudate erau jurnalele astea.

*

Pentru cititorul interesat de jurnale și însemnări, acestea se împart în două categorii distincte. Sunt cele în care discursul este menit în mod special să devină oficial și explicativ – și, prin urmare, destinat unui public din afară. Caietul devine un poligon, un loc de reglare și antrenare a sinelui exterior, și, ca jurnalul Mariei Bașkirțeva¹, o declarație deschisă, un monolog nesfârșit adresat unei instanțe nevăzute, dar evident favorabile.

Mai interesante mi se par jurnalele de celălalt tip, cele care se constituie într-un instrument de lucru, special conceput pentru a-i fi de ajutor autorului-artizan și, prin urmare, de prea puțin folos pentru alții. Termenul „instrument de lucru“ îi aparține lui Susan Sontag, care a practicat acest gen zeci de ani, și nu mi se pare întru totul exact. Caietele de însemnări ale lui Sontag, și nu numai ale ei, nu sunt doar un mijloc de a aduna, cum adună veverițele alunele în fălci, ideile la care urmează să revină, sau de a lăsa o însemnare rapidă, cu puncte de suspensie, despre o întâmplare, pentru a-ți aduce aminte de ea când o să ai nevoie. Este o practică indispensabilă pentru viața de zi cu zi a oamenilor de un anumit tip: o rețea-cadru care susține legătura lor cu realitatea și credința că ea este neîntreruptă. Astfel de texte au în vedere un singur cititor, dar unul foarte interesat – și încă cum! Deschizând caietul la orice pagină, te convingi de propria-ți realitate; el este o colecție de dovezi materiale care confirmă că viața are o istorie și o întindere – și, ceea ce este mai important, că ai acces la orice punct din trecutul tău. În majoritatea lor, aceste lucruri (atât de bogat reprezentate în jurnalele aceleiași Sontag – liste de filme și de

cărți citite, cuvinte frumoase, trăiri puse la uscat, ca ciupercile) nu au aproape niciodată o soluție imediată, o urmare – nu se dezvoltă într-o carte, articol sau film, nu devin un cadru sau un punct de pornire al vreunei lucrări reale. Ele nu au intenția de a explica ceva cuiva (poate doar autorului, dar cu o asemenea rapiditate, încât uneori nu e ușor să-ți dai seama la ce anume se referă). Nu sunt decât un frigider – sau, ca pe vremuri, *o ghețarie*, un loc de păstrare pentru produsele perisabile ale memoriei, un teritoriu pe care se acumulează probe și mărturii, dovezi materiale ale unor relații imateriale, ca să folosim o formulă goncearoviană².

E ceva vag neplăcut în asta, fie și numai din pricina redundanței; sunt cu atât mai îndreptățită să o spun, cu cât și eu sunt așa, și însemnările mele de lucru îmi par mult prea adesea un balast: o încărcătură moartă, în exces, de care aș vrea să mă despart, dar ce-ar mai rămânțe atunci din mine? În cartea *The Silent Woman*³, Janet Malcolm descrie un interior care seamănă oarecum cu propriul meu caiet – și e o senzație oribilă. Îmi amintesc că erau acolo adunate laolaltă reviste, cărți, scrumiere pline, suveniruri peruane prăfuite, vase nespălate și cutii goale de pizza, borcane, cutiuțe, deschizătoare de sticle, anuare *Who's Who*, responsabile pentru o cunoaștere exactă, și alte obiecte neresponsabile pentru nimic, fiindcă deja nu mai semănau cu nimic. Pentru Malcolm, această locuință este un Aleph borgesian, *o monstruoasă alegorie a adevărului*, o masă amorfă de fapte și versiuni ce nu și-au găsit niciodată o ordine clară în istorie.

*

Jurnalele mătușii mele Galea erau însă cu totul speciale: în timp ce le citeam, textura lor originală – asemănătoare în mare măsură unei plase cu ochiuri largi – devenea tot mai misterioasă și mai interesantă.

Pe când eram copil, la marile expoziții de artă puteau fi văzuți întotdeauna vizitatori de un anumit tip. Nu se știe de

ce, majoritatea erau femei; treceau de la un tablou la altul, se aplecau spre plăcuțele cu explicații și își făceau însemnări pe foi sau în carnețele. La un moment dat am înțeles că pur și simplu notează acolo toate lucrările expuse, își fac un fel de catalog personal – o copie aproape imaterială a celor văzute. Mă întrebam pe-atunci la ce le folosește asta – încă nu înțelegem că însemnările le dădeau iluzia proprietății: expoziția avea să treacă, să se dizolve, dar hârtia păstra neschimbată ordinea tablourilor și statuilor dispărute de sub ochi, așa cum fusese, nelăsând-o să se sfârșească.

Jurnalele Galei erau astfel de liste ale întâmplărilor zilnice, uimitor de amănunțite – și de aceea uimitor de opace. Mereu înregistrau cu exactitate lucruri precum ora trezirii și a culcării, denumiri de emisiuni TV, numărul apelurilor telefonice și numele interlocutorilor, ce mâncase și ce făcuse. Ceea ce era ocolit cu atenție și virtuozitate era *conținutul* zilei, ceea ce o umpluse. Scria, de pildă, „am citit“, dar nu era menționat nici un cuvânt despre ce anume citise și ce sens avea; și la fel se întâmpla cu tot ce constituise viața ei lungă și exhaustiv notată. Nimic nu arăta ce rost avusese această viață – nimic despre ea însăși, nimic despre alții, nimic altceva în afară de niște detalii amănunțite care fixau trecerea timpului cu o exactitate de cronicar.

Mă tot așteptam ca la un moment dat această viață să se ițească – fie și o singură dată, să se arate, să spună totul. La urma urmelor, ea consta din lecturi intensive, prin urmare, și din gândire, și dintr-un clocot mut de pasiuni și frustrări care au măcinat-o multă vreme pe mătușa mea. Ceva din toate astea trebuie să se fi păstrat, să se fi rezolvat – într-un paragraf mânios în care mătușa Galea să fi spus lumii acesteia și nouă, reprezentanților ei, întreg adevărul, tot ce crede despre noi.

Dar în caiete nu era nimic de acest fel. Erau nuanțe și jumătăți de sens, erau unele pliuri ale textului care păstrau o oarecare emoție – câte un „ura“ pe margini, când o sunam eu

sau tata, câteva fraze neclare, pline de amărăciune, la aniversările părinților. Și cam atât. De parcă principala misiune a fiecărei însemnări, a fiecărui volum umplut an de an ar fi fost doar să lase o mărturie solidă despre viața ei exterioară – iar adevărata viață, cea interioară, să-i rămână numai ei. Să arate totul. Să ascundă totul. Să păstreze pe veci.

Ce era atât de important pentru ea în aceste caiete? De ce le ținuse numai pentru sine până-n ultima zi, temându-se că se vor pierde și cerând să-i fie aduse mai aproape? Poate că textul scris, așa cum ieșise el – și ieșise o poveste despre singurătate și alunecarea neobservată în neînțelegere – avea pentru ea forța unei concluzii acuzatoare: lumea și noi trebuia să citim toate acestea și să înțelegem în sfârșit cât de urât ne purtaserăm cu ea.

Sau, oricât ar părea de ciudat, aceste evenimente modeste conțineau pentru ea o esență a bucuriei, pe care era important s-o imortalizeze, s-o treacă în rândurile manuscriselor care nu ard – și care vorbesc, fără a încerca cătuși de puțin să depună o mărturie? Dacă e așa, atunci a reușit.

11 octombrie 2002

Din nou de la coadă la cap. Acum e 1:45. Tocmai am pus la înmuiat prosoapele, cămășile de noapte și toate celelalte, în afară de cele închise la culoare. Așternuturile, mai târziu. Înainte de asta, am adus totul înăuntru din balcon. Afară sunt +3°C, legumele ar putea îngheța! Am curățat dovleacul, l-am tăiat în bucățele și l-am pus într-o cutie, o să-l congelez. A mers foarte încet! Am lucrat în timpul unei emisiuni TV umoristice de două ore, și tot mi-a mai trebuit un pic de timp. O să beau un ceai cu lapte.

De la 16 la 18 am dormit, nu m-ar mai fi ținut puterile dacă n-aș fi tras un pui de somn. Înainte de asta a sunat T.V. în legătură cu telefonul de la Voikovskaia. Apelul lui a fost înainte de 12: merge televizorul? Azi-dimineață nu mai mergea pe nici un canal. M-am trezit pe la 8, când Serioja (chiriașul – M.S.) se spăla, iar după 9, după ce m-am pregătit îndelung, am plecat. Autobuzul

Cuprins

PARTEA ÎNTÂI

Un jurnal străin / 9 Despre începuturi / 24 Câteva fotografii / 43
Sexul morților / 55 NONCAPITOL. Leonid Gurevici, 1942 sau
1943 / 67 Aleph și mai departe / 71 Interes amoros / 79 Nedreptatea
și fațetele ei / 89 NONCAPITOL. Nikolai Stepanov, 1930 / 100
Lacune și diversiuni / 102 NONCAPITOL. Leolea (Olga) Fridman,
1934 / 112 Problema alegerii / 118

PARTEA A DOUA

Jidănelul se ascunde / 133 NONCAPITOL. Sarra Ghinzburg, 1905–
1915 / 144 Goldchain adună, Woodman scade / 156 Mandelștam
aruncă, Sebald adună / 171 NONCAPITOL. Leolea (Olga) Gurevici,
1947 / 185 Pe o parte, pe cealaltă parte / 187 Charlotte sau nesupu-
nerea / 200 NONCAPITOL. Stepanovii 1980, 1982, 1983, 1985 / 218
Vocea lui Iacov, fotografia lui Esau / 225 Leodik sau tăcerea / 237
Iosif sau supunerea / 270 Ce nu știu / 288

PARTEA A TREIA

De soartă nu poți să scapi / 311 Leonicika din camera copiilor / 341
Băieței și fetițe / 369 Fiica fotografului / 393

Note / 409